

หัวขบวนวิทย์ไทย: การจัดการทุนวัฒนธรรมเพื่อยกระดับเศรษฐกิจชุมชน
และสำนึกท้องถิ่นตามแนวพระพุทธศาสนาในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา*
THAI DESIGN MASK: MANAGING CULTURAL CAPITAL TO ENHANCE LOCAL
ECONOMY AND LOCAL CONSCIOUSNESS CONFORMING TO BUDDHISM
IN AYUTTHAYA PROVINCE

สุรพล สุธะพรหม¹, พระครูสุธีกิตติबंधิต (กฤษฎา กิตติโสภณ)¹,
พระครูพิศิษฐ์พัชรबंधิต (เอกลักษณ์ อชิโต)¹, กมลศ ภูวชนาธิพงษ์¹,
ญาณิศา เฟื่อนพะาะ², อมรา ดอกไม้³, ไพโรจน์ พิทยเมธี⁴, โกลศ จังเสถียรทรัพย์⁵,
ทิพย์ธิดา ณ นคร¹, พุทธชาติ แผนสมบุญ¹,
Surapon Suyaporn¹, Phrakhrusuthikittibundit (Krisada Kittisobhano)¹,
Phrakhruphisitphatcharabundit (Ekalak Achito)¹, Kamalas Phooowachanathipong¹,
Yanisa Phuhenpo², Ammara Dokmai³, Phairoj Phityamethi⁴, Kosol Juengsatian⁵,
Tiptida Na Nakorn¹, Phutthachat Phaensomboon¹

¹มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ²นักวิชาการอิสระ,
³มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, ⁴มหาวิทยาลัยศิลปากร,
⁵บริษัท ทักซะ สถาปนิก จำกัด

¹Mahachulalongkornrajavidyalaya University, ²Independent Scholar,

³Phranakorn Si Ayutthaya Rajabhat University, ⁴Silpakorn University,

⁵Architect Taksa Co., Ltd.

Corresponding Author E-mail: na.tiptida@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1. สํารวจและจัดเก็บข้อมูลการจัดการทุนวัฒนธรรมการทำหัวขบวนวิทย์ไทยในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา 2. พัฒนากลไกการขับเคลื่อนทุนทางวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายตามแนวพระพุทธศาสนา 3. สร้างและพัฒนาผู้นำ ผู้ประกอบการ และวิสาหกิจวัฒนธรรม และ 4. สร้างและประเมินนิเวศวัฒนธรรมที่นำไปสู่การสำนึกท้องถิ่น ผ่านพันธกิจที่ 4 ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยและพัฒนา (R&D) ภายใต้กรอบ Engage Enrich Enhance กลุ่มตัวอย่างรวมกว่า 400 คน ประกอบด้วยผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้ทรงคุณวุฒิ เครือข่ายความร่วมมือ

* Received September 6, 2025; Revised September 27, 2025; Accepted October 9, 2025

ผู้นำ ผู้ประกอบการ ผู้สืบทอด ผู้รับบริการ และนักเรียน เครื่องมือวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ แบบสอบถาม แผนความร่วมมือ หลักสูตรพัฒนา และแบบประเมิน ข้อมูลเก็บด้วยการสัมภาษณ์ สนทนากลุ่มเฉพาะ การบันทึกภาคสนาม การทดลอง และแบบออนไลน์ วิเคราะห์เชิงคุณภาพด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา และเชิงปริมาณด้วยสถิติพรรณนาและอนุมาน

ผลการวิจัยพบว่า 1. การสำรวจทุนวัฒนธรรมโขนพบ 50 รายการ ได้แก่ โบราณวัตถุ 20 รายการ สถาปัตยกรรม 8 รายการ งานช่างฝีมือ 3 รายการ ศิลปะการแสดง 9 รายการ และพิธีกรรม/ประเพณี 10 รายการ พร้อมฐานข้อมูลและ Culture Map Thailand 2. การพัฒนากลไกเกิดขึ้นจากคณะกรรมการและภาคีเครือข่ายหลัก จัดทำแผนความร่วมมือเชิงกลยุทธ์ทั้งระยะสั้น กลาง และยาว 3. การเสริมสมรรถนะทุนมนุษย์ พัฒนาผู้นำ 5 คน ผู้ประกอบการ 10 คน และผู้สืบทอด 10 คน พร้อมต้นแบบผลิตภัณฑ์/บริการสร้างสรรค์ 19 รายการ ครอบคลุมการบูชาไลฟ์สไตล์ การศึกษา และท่องเที่ยววัฒนธรรม 4. การสร้างนิเวศวัฒนธรรมดำเนินผ่านกิจกรรม 9 ชุด เช่น การอบรม การพัฒนาวัดและบ้านช่วงเป็นแหล่งเรียนรู้ เทศกาลวัฒนธรรม และหลักสูตร “หัวโขนวิถีไทย” (MCU MOOC และสมุดภาพ) โดย MCU MOOC มีผู้เรียนผ่าน 99% และสมุดภาพได้ผลการเรียนรู้ดีมาก ผลลัพธ์ คือ การสร้างกลไกความร่วมมือที่ยั่งยืน ผลิตภัณฑ์-บริการเพิ่มมูลค่า ศักยภาพผู้นำและผู้ประกอบการสูงขึ้น เศรษฐกิจชุมชนเติบโตประมาณ 15% พร้อมสร้างสำนึกท้องถิ่นและ “พลังละมุน (Local Soft Power)” ตามแนวพระพุทธศาสนา

คำสำคัญ: หัวโขนวิถีไทย; การจัดการทุนวัฒนธรรม; เศรษฐกิจชุมชน; สำนึกท้องถิ่น; พระพุทธศาสนา

Abstract

Objectives of this research article were: 1. To survey and document the cultural capital management of Thai Design Khon Mask-making in Phra Nakhon Si Ayutthaya Province; 2. To develop mechanisms for driving cultural capital management through multi-sectoral collaboration in line with Buddhist principles; 3. To create and enhance cultural leaders, cultural entrepreneurs, and cultural enterprises; and 4. To establish and evaluate a cultural ecosystem that fostered local consciousness, under the Fourth Mission of Mahachulalongkornrajavidyalaya University (MCU) on the preservation

of arts and culture. The study employed a research and development (R&D) design within the Engage Enrich Enhance framework. The sample consisted of more than 400 participants, including key informants, experts, cultural networks, leaders, entrepreneurs, successors, service recipients, and students. Research instruments included interviews, questionnaires, cooperation plans, training curricula, and evaluation tools. Data were collected through in-depth interviews, focus groups, field observations, experiments, and online surveys. Qualitative data were analyzed using content analysis, while quantitative data were examined with descriptive and inferential statistics.

The findings revealed: 1. Fifty cultural capital items were identified 20 antiquities, 8 architectural works, 3 traditional crafts, 9 performing arts, and 10 rituals/social practices resulting in a comprehensive database and Culture Map Thailand 2. Collaborative mechanisms were strengthened through committees and core networks, producing short, medium, and long-term strategic cooperation plans. 3. Human capacity development enhanced five cultural leaders, ten entrepreneurs, and ten successors, alongside the creation of 19 innovative cultural products and services spanning ritual objects, lifestyle items, education, and cultural tourism; and 4. Cultural ecosystem was established through nine activities, such as training workshops, the development of temples and artisan houses as learning centers, cultural festivals, and curricula including the “Thai Khon Way of Life” MCU MOOC and illustrated book. The MCU MOOC achieved a 99% completion rate, while the illustrated book demonstrated excellent learning outcomes. Overall, the research generated sustainable collaborative mechanisms, value-added cultural products, and strengthened leadership capacities. The community economy grew by approximately 15%, while local consciousness and “soft power” were reinforced through Buddhist cultural principles.

Keywords: Thai Design Mask; Cultural Capital Management; Local Economy; Local Consciousness; Buddhism

บทนำ

โขนถือเป็นศิลปะการแสดงชั้นสูงของไทยที่มีรากฐานมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยมีหลักฐานจากจดหมายเหตุของลาลูแบร์ อัครราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาเยี่ยมสยามในราวปี พ.ศ. 2230 ได้กล่าวถึงการเล่นโขนว่าเป็นการแสดงออกท่าทางเข้ากับเสียงดนตรี ผู้แสดงสวมหน้ากากและถืออาวุธ (ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพระหว่างประเทศ (องค์การมหาชน), 2567) ข้อความดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า อยุธยาถือเป็น “เมืองกำเนิดโขน” และนับแต่นั้นมาศิลปะแขนงนี้ได้รับการสืบทอดและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ทั้งด้านนาฏศิลป์ ดนตรี วรรณกรรม และงานหัตถศิลป์ โดยเฉพาะ “หัวโขน” ซึ่งเป็นผลงานหัตถกรรมที่วิจิตรบรรจง สะท้อนภูมิปัญญาช่างไทยโบราณที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตน กระทั่งได้รับการยกย่องจากองค์การยูเนสโกให้ขึ้นทะเบียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2565) สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของหัวโขนทั้งในฐานะมรดกทางศิลปวัฒนธรรมและในฐานะทุนทางสังคมที่ควรค่าแก่การสืบสานและต่อยอด

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าหัวโขนจะเป็นมรดกอันทรงคุณค่า แต่ปัจจุบันกลับเผชิญกับปัญหาหลายประการ อาทิ ช่างฝีมือที่สืบทอดวิชาเริ่มลดน้อยลง การผลิตต้องใช้ฝีมือและความละเอียดสูง ขาดแรงงานและขาดวัตถุดิบที่มีคุณภาพ อีกทั้งยังขาดทักษะด้านการจัดการและนวัตกรรมสมัยใหม่ โดยเฉพาะด้านการตลาดและบรรจุภัณฑ์ ผลิตภัณฑ์บางส่วนยังไม่มี การรับรองมาตรฐาน อีกทั้งผู้ประกอบการ SMEs ที่เกี่ยวข้องกับงานวัฒนธรรมยังขาดทักษะการบริหารจัดการด้านการเงิน การบัญชี และการตลาด (โครงการออมสินยุวพัฒน์, 2566; พุทธชาติ แผนสมบุญ และคณะ, 2566) ปัญหาดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความเสี่ยงที่ภูมิปัญญาหัวโขนจะสูญหายหากไม่ได้รับการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างจริงจัง โดยเฉพาะในพื้นที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นศูนย์กลางสำคัญของการกำเนิดโขน แต่กลับขาดการจัดการเชิงระบบที่จะทำให้ภูมิปัญญานี้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน

งานวิจัยนี้จึงนำแนวคิดเกี่ยวกับ “ทุนวัฒนธรรม” (Cultural Capital) มาประยุกต์ใช้ทั้งทุนที่จับต้องได้ เช่น หัวโขน วัตถุ และแหล่งเรียนรู้ และทุนที่จับต้องไม่ได้ เช่น ภูมิปัญญา และประเพณี (Bourdieu, 1986) โดยผนวกเข้ากับแนวคิดการจัดการชุมชนและการพัฒนาเศรษฐกิจฐานวัฒนธรรม อีกทั้งสอดคล้องกับแนวคิด “Soft Power” ที่มุ่งสร้างคุณค่าทางเศรษฐกิจและสังคมจากทุนทางวัฒนธรรม (Nye, 2004) ตลอดจนสอดคล้องกับพันธกิจที่ 4 ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งให้ความสำคัญกับการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมเพื่อเสริมสร้างจิตสำนึกและความภาคภูมิใจในความเป็นไทย

รวมทั้งการผสมผสานหลักพระพุทธศาสนาเข้ากับการพัฒนาชุมชนและการจัดการองค์ความรู้ งานวิจัยนี้ยังอาศัยกรอบแนวคิดเรื่อง “ผู้ประกอบการวัฒนธรรม” (Cultural Entrepreneur) และ “นิเวศวัฒนธรรม” (Cultural Ecosystem) ที่มุ่งเน้นการสร้างความร่วมมือระหว่าง ภาคส่วนต่าง ๆ เพื่อการสืบสานและต่อยอดภูมิปัญญาให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

ด้วยความสำคัญของประเด็นปัญหา (Pain Point) และศักยภาพ (Gain Point) ของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และศักยภาพและความเชี่ยวชาญของนักวิจัย มจร ในพื้นที่ จึงเห็นสมควรขับเคลื่อนให้ มจร ได้ทำหน้าที่ขับเคลื่อนโครงการ หัวใจวิถีไทย: การจัดการ ทุนวัฒนธรรมเพื่อยกระดับเศรษฐกิจชุมชนและสำนักท้องถิ่นตามแนวพระพุทธศาสนา ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่อยกระดับพื้นที่เป้าหมายให้เป็นพื้นที่อนุรักษ์และสร้างสรรค์ พื้นที่วัฒนธรรมให้เกิดความยั่งยืนในมิติต่าง ๆ ด้วยองค์ความรู้ พร้อมทั้งเพื่อยกระดับ ผู้ประกอบการทางวัฒนธรรม วิสาหกิจวัฒนธรรม และเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์จากมรดก วัฒนธรรมหัวใจวิถีไทย โดยกระบวนการสร้างความร่วมมือกับภาคีเครือข่าย ทั้งหน่วยงาน ราชการ หน่วยงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคเอกชน ผู้ประกอบการ ภาคประชาสังคม และประชาชนในพื้นที่เป้าหมาย เพื่อสร้างองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมให้สอดคล้องกับความท้าทาย และนำไปสู่การต่อยอดส่งเสริมผู้ประกอบการทางวัฒนธรรม (Cultural Entrepreneur) และเพิ่มมูลค่าแก่อุตสาหกรรมและบริการทางวัฒนธรรม (Cultural Product & Service) เพื่อสร้างเศรษฐกิจชุมชนอย่างยั่งยืนในพื้นที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อสำรวจและจัดเก็บข้อมูลการจัดการทุนวัฒนธรรมการทำหัวใจวิถีไทย ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
2. เพื่อพัฒนากลไกการขับเคลื่อนการจัดการทุนทางวัฒนธรรมการทำหัวใจ วิถีไทยในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่าย ตามแนว พระพุทธศาสนา
3. เพื่อสร้างและพัฒนาผู้นำทางวัฒนธรรม ผู้ประกอบการวัฒนธรรม และวิสาหกิจ วัฒนธรรมการทำหัวใจวิถีไทย ตามแนวพระพุทธศาสนาในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
4. เพื่อสร้างและประเมินนิเวศวัฒนธรรมการทำหัวใจวิถีไทยที่นำไปสู่การสำนึก ท้องถิ่น ตามแนวพระพุทธศาสนาในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผ่านการดำเนินการภายใต้ พันธกิจที่ 4 การทำนุบำรุงศิลปะและวัฒนธรรมของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบของการวิจัย

งานวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยและพัฒนา ดำเนินการภายใต้กรอบ Engage Enrich Enhance โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจ จัดเก็บข้อมูล และพัฒนากลไกการจัดการทุนวัฒนธรรม “หัวโขนวิถีไทย” ตลอดจนสร้างและประเมินนิเวศวัฒนธรรมที่นำไปสู่การยกระดับเศรษฐกิจชุมชนและสำนึกท้องถิ่นตามแนวพระพุทธศาสนา

2. ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

กลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยประกอบด้วย ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 17 รูปหรือคน ได้แก่ พระสงฆ์ ครูช่าง และผู้ประกอบการ ผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 8 รูปหรือคน จากหน่วยงานทางศิลปวัฒนธรรมและการศึกษา เครือข่ายความร่วมมือ จำนวน 5 เครือข่าย และคณะกรรมการขับเคลื่อน จำนวน 17 รูปหรือคน ผู้นำทางวัฒนธรรม จำนวน 5 คน ผู้ประกอบการวัฒนธรรม จำนวน 10 คน และผู้สืบทอดทางวัฒนธรรม จำนวน 10 คน ผู้รับบริการในชุมชน จำนวน 400 คน และนักเรียนกลุ่มทดลอง จำนวน 30 คน

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การเก็บข้อมูลใช้เครื่องมือทั้งเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ ทั้งแบบกึ่งโครงสร้างและแบบมีโครงสร้าง แบบบันทึกประเด็นการสนทนากลุ่มเฉพาะ ร่างแผนความร่วมมือ (Cooperation Plan) หลักสูตรการพัฒนาผู้นำ ผู้ประกอบการ และผู้สืบทอดวัฒนธรรม แบบสอบถาม (Questionnaire) และแบบประเมินศักยภาพ แบบประเมินความพึงพอใจ และแบบทดสอบประกอบหลักสูตร

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บข้อมูลดำเนินการโดยใช้หลายวิธีร่วมกัน ได้แก่ การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่มเฉพาะ และการบันทึกภาคสนาม การบันทึกภาพ เสียง และวิดีโอ การสำรวจและออกแบบผลิตภัณฑ์และบริการโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน การทดลองกับกลุ่มนักเรียน โดยใช้เครื่องมือดิจิทัล เช่น Google Form การมีส่วนร่วมของชุมชนในการประเมินผลและใช้ประโยชน์จากแหล่งเรียนรู้

5. การวิเคราะห์ข้อมูล และสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

5.1 ข้อมูลเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ควบคู่กับการตีความเชิงอรรถาธิบายและการประกอบรูปภาพ

5.2 ข้อมูลเชิงปริมาณ ใช้โปรแกรมสำเร็จรูปทางสังคมศาสตร์ วิเคราะห์ด้วยสถิติพรรณนา (ค่าความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน) รวมทั้งสถิติอนุมาน เพื่อทดสอบผลของการพัฒนา

5.3 ผลผลิต การดำเนินการวิจัยก่อให้เกิดผลผลิตสำคัญ ได้แก่ ทุนวัฒนธรรมที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้กว่า 50 รายการ เครือข่ายความร่วมมือ 5 เครือข่าย และคณะกรรมการขับเคลื่อน ผู้นำทางวัฒนธรรม จำนวน 5 คน ผู้ประกอบการ จำนวน 10 คน ผู้สืบทอด จำนวน 10 คน ผลิตภัณฑ์และบริการสร้างสรรค์ จำนวน 17 รายการ และนักวิจัยชุมชน จำนวน 5 คน แหล่งเรียนรู้ จำนวน 2 แห่ง และการจัดกิจกรรม จำนวน 2 ครั้ง หลักสูตรการพัฒนา รวม 4 หลักสูตร พร้อมผลการประเมินโครงการ

5.4 ผลลัพธ์ จากการวิจัยทำให้เกิดการจัดทำแผนที่วัฒนธรรม (Culture Map Thailand) และกลไกการขับเคลื่อนการจัดการทุนวัฒนธรรมในพื้นที่อย่างยั่งยืน ผู้นำผู้ประกอบการ และผู้สืบทอดวัฒนธรรมมีศักยภาพสูงขึ้น ผลิตภัณฑ์และบริการสร้างสรรค์เพิ่มมูลค่าได้จริง และเกิดการสร้างนิเวศวัฒนธรรมที่เอื้อต่อการสืบสานมรดกภูมิปัญญา

5.5 ผลกระทบ ผลกระทบเชิงพื้นที่แสดงให้เห็นว่าเศรษฐกิจชุมชนมีอัตราการเติบโตเพิ่มขึ้นร้อยละ 15 สร้างความรัก ความภาคภูมิใจในท้องถิ่น และนำไปสู่การสร้างพลังละมุน (Local Soft Power) ของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พร้อมทั้งขับเคลื่อนพันธกิจที่ 4 ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยด้านการทำนุบำรุงศิลปและวัฒนธรรม

ผลการวิจัย

1. การสำรวจและจัดเก็บข้อมูลการจัดการทุนวัฒนธรรมการทำหัตถ์โขนวิถีไทย ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผลการวิจัยพบว่า การประชุมวางแผนการจัดเก็บข้อมูลได้ข้อสรุป 6 ประเด็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจตนารมณ์ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มจร ที่จะสนับสนุนการอนุรักษ์ศิลปการทำหัตถ์โขนอย่างยั่งยืน การเสนอแนวทางดำเนินงานวิจัยที่หลากหลายครอบคลุมการสำรวจและจัดทำแผนที่ทางวัฒนธรรม การเก็บรวบรวมและอนุรักษ์หัตถ์โขนโบราณ การผลิตและจำหน่ายของที่ระลึก การพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอน การบูรณาการกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และการวิจัยพัฒนาวัสดุและรูปแบบของหัตถ์โขน นอกจากนี้ ยังมีการเสนอให้วางแผนเก็บรวบรวมองค์ความรู้ในมิติต่าง ๆ อย่างครอบคลุม เพื่อสร้างฐานข้อมูลที่สมบูรณ์ การลงพื้นที่จัดเก็บข้อมูล 50 รายการได้จำแนกทุนวัฒนธรรมเป็น 5 หมวดหมู่หลัก ได้แก่ โบราณวัตถุ

20 รายการ สถาปัตยกรรม 8 รายการ งานช่างฝีมือดั้งเดิม 3 รายการ ศิลปะการแสดง 9 รายการ และแนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรมและงานเทศกาล 10 รายการ ผู้เข้าร่วมเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ยืนยันความถูกต้องของข้อมูลที่จัดเก็บ และได้ร่วมกันวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค SWOT Analysis ของทุนวัฒนธรรมการทำหัตถ์ไทย กระบวนการสำรวจและจัดเก็บข้อมูลนี้สะท้อนถึงมิติทางพระพุทธศาสนา ด้านธรรมาภิบาล การสอดส่องค้นคว้าหาความจริง และโยนิโสมนสิการ การคิดอย่างแยกกาย การวิเคราะห์อย่างมีเหตุผล ซึ่งนำไปสู่การสร้างคุณค่าทางปัญญาและคุณค่าทางวัฒนธรรมจากการจัดระบบองค์ความรู้และการอนุรักษ์สืบทอดมรดกทางปัญญาให้คนรุ่นหลัง

2. การพัฒนากลไกการขับเคลื่อนการจัดการทุนทางวัฒนธรรมการทำหัตถ์ไทย ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่าย ตามแนวพระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่า การดำเนินงานเป็นไปอย่างเป็นระบบและมีขั้นตอนชัดเจน เริ่มจากขั้นการเตรียมการ โดยมีการจัดตั้งคณะกรรมการขับเคลื่อนทุนทางวัฒนธรรม ประกอบด้วยผู้แทนจากสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด วัด สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด โรงเรียน ช่างฝีมือ และมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มจร) ทุกภาคส่วนได้แสดงความพร้อมและความยินดีที่จะร่วมมือกันขับเคลื่อนงานหัตถ์ไทยให้เป็นทุนทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่า จากนั้นเข้าสู่ขั้นการกำหนดทิศทางและแผนงาน โดยสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดได้เสนอให้งานหัตถ์ไทยถูกบรรจุไว้ในแผนยุทธศาสตร์จังหวัดปีงบประมาณ 2570 เพื่อให้มีทิศทางที่ชัดเจนและต่อเนื่อง ขณะที่สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาได้เตรียมนำหัตถ์ไทยไปใช้เป็นจุดขายในการส่งเสริมการท่องเที่ยวและสร้างเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เช่น เส้นทางบ้านครูหม่อม ในด้านสถาบันการศึกษา โรงเรียนประตูลี้และโรงเรียนโขนกรุงศรีได้จัดให้มีการเรียนรู้ผ่านการแสดงและกิจกรรมศิลปะอย่างการระบายสีหัตถ์ไทย ส่วนวัดในพื้นที่พร้อมให้การสนับสนุนสถานที่เพื่อใช้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางศิลปวัฒนธรรม ขณะเดียวกันมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้ร่วมขับเคลื่อนทางวิชาการ โดยจัดเก็บข้อมูลทุนวัฒนธรรมเข้าสู่ระบบ Culture Map Thailand และพัฒนาแหล่งเรียนรู้ออนไลน์ผ่าน MCU MOOC เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต ต่อมาในขั้นการดำเนินการ มีการจัดเวทีระดมความคิดเห็นจากภาคีเครือข่ายเพื่อกำหนดแผนความร่วมมือเชิงกลยุทธ์ โดยแบ่งออกเป็น 3 ระยะ คือ ระยะสั้น 1-2 ปี มุ่งเน้นกิจกรรมเรียนรู้และเผยแพร่หัตถ์ไทยในโรงเรียนและวัด ระยะกลาง 3-4 ปี ขยายสู่การสร้างเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและการพัฒนาช่างฝีมือรุ่นใหม่ และระยะยาว 5-10 ปี มุ่งยกระดับหัตถ์ไทยให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมเชิงสร้างสรรค์ที่เชื่อมโยงการศึกษา ศาสนา และ

การท่องเที่ยว นอกจากนี้ ยังมีการกำหนดตัวชี้วัดความสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรม เช่น จำนวนกิจกรรมที่จัดขึ้น จำนวนผู้เข้าร่วม ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชน และการบรรจุนักท่องเที่ยวในแผนยุทธศาสตร์จังหวัด สุดท้าย คือ ขั้นตอนการติดตามและประเมินผล ซึ่งทุกภาคีร่วมกันกำหนดกลไกตรวจสอบความก้าวหน้าและประเมินผลอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้การดำเนินงานเกิดประสิทธิผลสูงสุดและสอดคล้องกับเป้าหมายที่วางไว้ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนยังสะท้อนให้เห็นถึงการบูรณาการตามแนวพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะหลักสามัคคีธรรมที่เน้นความพร้อมเพรียงและการร่วมแรงร่วมใจของทุกฝ่าย รวมถึงหลักอปริหานิยธรรม 7 ที่เป็นหลักธรรมป้องกันความเสื่อม โดยการหมั่นประชุมปรึกษาหารือและดำเนินงานร่วมกันอย่างสามัคคี ทำให้การขับเคลื่อนการจัดการทุนทางวัฒนธรรมการทำหัวโขนในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเกิดความมั่นคง ยั่งยืน และมีคุณค่าทั้งในเชิงศาสนา ศิลปะ และสังคม

3. การสร้างและพัฒนาผู้นำทางวัฒนธรรม ผู้ประกอบการวัฒนธรรม และวิสาหกิจวัฒนธรรมการทำหัวโขนวิถีไทย ตามแนวพระพุทธศาสนาในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผลการวิจัยพบว่า การจัดประชุมระดมความคิดเพื่อออกแบบผลิตภัณฑ์และบริการการทำหัวโขนวิถีไทยในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีผู้เข้าร่วม 37 คน ผลจากการประชุมนี้สรุปได้ 8 ประเด็นสำคัญในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ ได้แก่ ผลิตภัณฑ์ที่ตอบสนองความต้องการด้านการบูชาและความเชื่อ ผลิตภัณฑ์แฟชั่นและไลฟ์สไตล์ที่ผสมผสานศิลปะไทยกับความทันสมัย ผลิตภัณฑ์ดิจิทัลและสื่อออนไลน์สำหรับคนรุ่นใหม่ ผลิตภัณฑ์ของที่ระลึกสำหรับนักท่องเที่ยว ผลิตภัณฑ์เพื่อการศึกษาและกิจกรรมสำหรับเด็ก บริการเชิงประสบการณ์และกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การมีส่วนร่วมของชุมชนและการสร้างงานและการรักษาคุณค่าทางวัฒนธรรมและจิตวิญญาณ กิจกรรมออกแบบสินค้าและบริการที่เกี่ยวข้องกับการทำหัวโขนวิถีไทย และ Work Shop การพัฒนาต้นแบบผลิตภัณฑ์และบริการ ได้พัฒนาผลิตภัณฑ์ต้นแบบขึ้น 19 รายการ อาทิ หัวโขนขนาดสวมหัว หัวโขนจิ๋ว หัวโขนจำลอง สังข์มงคล เข็มกลัดมงกุฎยอดชัย แก้วน้ำมนตราแห่งอยุธยา พวงมาลัยบูชาครู สร้อยข้อมือพระพิฆเนศ ยาหม่องผสมเกาเหินอ่อน อโยธยา ไอศกรีมเสวยเหมือนที่แตกต่าง ถังผ้ามะจุราน ผ้าพันคอ 18 มงกุฎ ผ้าพันคอหนุมาน ผ้าพันคอสุรเสนพาลี พวงกุญแจเจ็ดมงกุฎ หัวโขนจำลองเรซิน ชุด DIY สมุดภาพพระบายสี หัวโขนวิถีไทย ผ้าพันคอลายอย่างนางสีดา และบริการบ้านโขนกรุงศรี สำหรับกิจกรรมอบรมให้ความรู้แก่ผู้ประกอบการทางวัฒนธรรม วิสาหกิจวัฒนธรรม และผู้นำทางวัฒนธรรม ผลการพัฒนาศักยภาพผู้ประกอบการทุนทางวัฒนธรรม 10 คน และผู้นำทางวัฒนธรรม 5 คน ได้แก่ นางสาว

วลักษณ์ ศุขสวัสดิ ฌ อยู่ธยา นายศราวุธ สุขบรรณเทิง นายกฤษฎา บัวรังษี นายบุญเลิศ ภาคหงษ์ และนายเสนห์ มหาผล ได้รับการพัฒนาความรู้และทักษะที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบผลิตภัณฑ์เชิงวัฒนธรรม การบริหารจัดการธุรกิจเชิงวัฒนธรรม การอนุรักษ์และประยุกต์ศิลปะ โชน การจัดการเทศกาลและกิจกรรมวัฒนธรรม รวมถึงความรู้ด้านสี่ไทยโทนและประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ส่วนการจัดเวทีถ่ายทอดองค์ความรู้สู่ชุมชนนั้น ผู้เข้าร่วมได้รับความรู้ความเข้าใจในผลิตภัณฑ์เพิ่มมากขึ้น และเข้าใจกลุ่มเป้าหมาย รวมถึงเกิดความร่วมมือในการขับเคลื่อนสินค้าและบริการในอนาคต การพัฒนาศักยภาพของผู้ประกอบการและผู้นำทางวัฒนธรรมเหล่านี้สะท้อนถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น ปัญญาในการคิดค้นวิธีใหม่ ๆ และกุศลกรรมบถ 10 การกระทำที่นำมาซึ่งความเจริญที่ส่งเสริมการสร้างสรรคผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ ตลอดจนสัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบและวิริยะ ความเพียรในการสร้างสรรค์ ในกระบวนการผลิตและแปรรูป

4. ผลการสร้างและประเมินนิเวศวัฒนธรรมการทำหัวโชนวิถีไทยที่นำไปสู่การสำนึกท้องถิ่น ตามแนวพระพุทธศาสนาในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผ่านการดำเนินการภายใต้พันธกิจที่ 4 การทำนุบำรุงศิลปะและวัฒนธรรมของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ผลการวิจัยพบว่า การจัดอบรมให้ความรู้แก่ผู้สืบทอดวัฒนธรรมและจัดเวทีนำเสนอองค์ความรู้และการแสดงวัฒนธรรมดำเนินการ 3 ครั้ง ครั้งที่ 1 เป็น Workshop การปรุงสี่ไทยแบบโบราณ ณ วัดท่าการ้อง มีผู้เข้าร่วม 51 คน ผลคือ ช่วยอนุรักษ์และถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านศิลปะไทยดั้งเดิม ส่งเสริมทักษะและพัฒนาศักยภาพผู้เรียนยกระดับเศรษฐกิจชุมชน ส่งเสริมความตระหนักรู้และความภาคภูมิใจในศิลปะและวัฒนธรรมท้องถิ่น และสร้างเครือข่ายความร่วมมือ ครั้งที่ 2 เป็น Painting Work Shop สี่หัวโชน ณ Thaitone Museum & Gallery มีผู้เข้าร่วม 14 คน ผู้เข้าร่วมเข้าใจลึกซึ้งเกี่ยวกับทฤษฎีสี่ไทยโทน การผสมสีจากวัสดุธรรมชาติ และการประยุกต์ใช้กับงานหัวโชน รวมถึงการเปรียบเทียบลักษณะสีสนที่ใช่ในสมัยอยุธยากับรัตนโกสินทร์ ครั้งที่ 3 จัดเวทีนำเสนอองค์ความรู้และการแสดงวัฒนธรรม ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีผู้เข้าร่วม 29 คน ซึ่งเป็นกิจกรรมนำเสนอองค์ความรู้และแสดงศิลปวัฒนธรรม ผลจากการพัฒนาผู้สืบทอดทุนทางวัฒนธรรม 10 คน แสดงให้เห็นถึงการเพิ่มขึ้นของความรู้เรื่องการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการทำหัวโชน การอธิบายความเป็นมาและขั้นตอนในการทำหัวโชน ทักษะความคิดสร้างสรรค์ และทักษะความเป็นผู้ประกอบการ ซึ่งสะท้อนมิติทางพระพุทธศาสนาในด้านสัปปุริสธรรม การเป็นคนดี การใฝ่รู้ และภาวนา 4 การพัฒนาจิตใจควบคู่การเรียนรู้

การจัดประชุมระดมความคิดในการอนุรักษ์และสร้างสรรค์พื้นที่วัฒนธรรม มีผู้เข้าร่วม 25 คน ซึ่งนำไปสู่แนวทางการจัดหมวดหมู่และลำดับชั้นของหัวข้อน การพัฒนาวัดท่าการ้องให้เป็นแหล่งเรียนรู้ การจัดนิทรรศการ และการเปิดบ้านให้ศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม กิจกรรมการอนุรักษ์บ้านช่างฝีมือได้มีการปรับปรุงแหล่งเรียนรู้และได้รับเงินบริจาค 250,000 บาทเพื่อการพัฒนา ส่วนกิจกรรมการพัฒนาวัดท่าการ้องให้เป็นแหล่งเรียนรู้ ได้จัดอบรมทำความสะอาดหัวข้อนตามหลักวิทยาศาสตร์ ทำความสะอาดและจัดหมวดหมู่หัวข้อน และจัดกิจกรรมระบายสีหัวข้อน กิจกรรมส่งเสริมทุนวัฒนธรรมเนื่องในเทศกาลโชนกรุงศรี ปีที่ 5 ได้มีการจัดเสวนาทางวิชาการและออกบูธประชาสัมพันธ์โครงการ ซึ่งสร้างผลกระทบด้านวัฒนธรรม การศึกษา การท่องเที่ยว เศรษฐกิจ และความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน กิจกรรมส่งเสริมทุนวัฒนธรรม เนื่องในงานมหกรรมส่งเสริมศิลปกรรมและการประกวดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนด้านพระพุทธศาสนาปีที่ 6 MCU Contest ได้มีการแสดงโชนจากโรงเรียนประตูลุย และออกบูธแสดงสินค้า การจัดกิจกรรมส่งเสริมทุนวัฒนธรรมเหล่านี้สะท้อนถึงพันธกิจที่ 4 ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการทำนุบำรุงศิลปะและวัฒนธรรมร่วมกับภาคีเครือข่าย ชุมชน วัด ท้องถิ่น หรือเครือข่ายความร่วมมือในต่างประเทศ เพื่อเสริมสร้างและพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ด้านการอนุรักษ์ สืบสาน ส่งเสริม พระพุทธศาสนา ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้เอื้อต่อการศึกษา โดยใช้พระพุทธศาสนาเป็นกลไกเพื่อสร้างจิตสำนึกและความภาคภูมิใจในความเป็นไทย รวมทั้งส่งเสริมสนับสนุนให้มีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาเป็นรากฐานของการพัฒนาอย่างมีคุณภาพและยั่งยืน

การจัดประชุมระดมความคิดในการยกร่างหลักสูตรการทำหัวข้อนวิถีไทยและสำนึกท้องถิ่นตามแนวพระพุทธศาสนา ได้ยกร่างหลักสูตรการเรียนรู้รายวิชาหัวข้อนวิถีไทยสำหรับ MCU MOOC และสื่อการเรียนรู้สมุดภาพระบายสีหัวข้อนวิถีไทย 3 ระดับชั้น ซึ่งทั้งหมดได้รับการประเมินประสิทธิภาพจากผู้เชี่ยวชาญในระดับดีมาก ผลการทดลองใช้หลักสูตรบนระบบ MCU MOOC พบว่า ผู้เรียน 99% ผ่านเกณฑ์ และผลการทดลองใช้สื่อการเรียนรู้สมุดภาพระบายสีกับนักเรียน 30 คน พบว่า 86.67% มีผลการเรียนรู้ดีเยี่ยม การพัฒนาและทดลองใช้หลักสูตรนี้แสดงถึงมิติทางพระพุทธศาสนาด้านไตรสิกขา ศีล สมาธิ ปัญญา ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ศึกษา ลงมือทำ ผลลัพธ์ที่เกิด และวัฏธรรมเข้าใจผู้รู้ เรียนรู้จากท่าน ไตรตรองพิจารณา และปฏิบัติตาม สุดท้าย การจัดเวทีสรุปและนำเสนอหลักสูตรและองค์ความรู้คืนสู่ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้สรุปจุดเด่นและจุดที่ต้องพัฒนาของสื่อการเรียนรู้และรายวิชา MCU MOOC การพัฒนาให้เป็นหลักสูตร

ท้องถิ่น การสร้างและรักษาเครือข่ายความร่วมมือ การนำองค์ความรู้และผลิตภัณฑ์สู่การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนและสำนักท้องถิ่น และแนวทางการขับเคลื่อนอย่างยั่งยืนตามแนวพระพุทธศาสนา โดยยึดมั่นในพันธกิจ 4 ของ มจร การบูรณาการหลักธรรมในการถ่ายทอดการสร้างความยั่งยืนผ่านการพึ่งพาตนเอง และการเป็นประทีปแห่งปัญญา

อภิปรายผลการวิจัย

1. จากการสำรวจและจัดเก็บข้อมูลการจัดการทุนวัฒนธรรมการทำหัตถ์ไทยในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่าทุนวัฒนธรรมส่วนใหญ่อยู่ในวัดวาอาราม อาทิ ภาพจิตรกรรมฝาผนังการแสดงโขนของวัดประดู่ทรงธรรมและวัดกษัตราธิราชวรวิหาร รวมทั้งอาคารรวบรวมหัตถ์โบราณของวัดท่าการ้อง นอกจากนี้ยังมีข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น งานช่างฝีมือดั้งเดิม และการจัดแสดงศิลปะการรำรำในชุมชน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ทุนวัฒนธรรมด้านหัตถ์ไทยไม่ได้จำกัดอยู่เพียงวัดวาอารามหรือสิ่งก่อสร้าง แต่ยังรวมถึงองค์ความรู้ ประเพณี และแนวปฏิบัติที่สืบทอดกันมา การประชุมเชิงปฏิบัติการและเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่จัดขึ้น ทำให้สามารถยืนยันความถูกต้องของข้อมูลและจัดระบบองค์ความรู้ได้อย่างมีมาตรฐาน ส่งผลให้ฐานข้อมูลที่ได้มีความครอบคลุมทั้งเชิงประวัติศาสตร์ ความเชื่อ และวิถีปฏิบัติของชุมชน

การที่ทุนวัฒนธรรมดังกล่าวถูกรวบรวมได้อย่างเป็นระบบ เกิดจากการบูรณาการความร่วมมือของหลายภาคส่วน ทั้งพระสงฆ์ ผู้ทรงคุณวุฒิ นักวิชาการ หน่วยงานภาครัฐ และชุมชนในท้องถิ่นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผน เก็บข้อมูล และเสนอแนวทางการอนุรักษ์ ข้อคิดเห็นที่ได้รับ เช่น การพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอน การผลิตหัตถ์ไทยเป็นของที่ระลึก การบูรณาการเข้ากับงานเทศกาลประจำปี และการใช้เทคโนโลยีเพื่อลดข้อจำกัดด้านวัสดุ ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ข้อมูลมีคุณค่าเชิงปฏิบัติและสามารถนำไปใช้พัฒนาต่อยอดได้จริง ทั้งนี้ ผลการวิจัยดังกล่าวสอดคล้องกับงานของกรมศิลปากร (2545) ที่ชี้ว่าการทำหัตถ์ไทยต้องอาศัยระเบียบแบบแผน ความศรัทธา และภูมิปัญญาของครูช่างงานของสายหยุด อุไรสกุล และคณะ (2554) ที่เน้นย้ำความสำคัญของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการสร้างและอนุรักษ์อัตลักษณ์ท้องถิ่น และงานของกรมศิลปากร (2562) ที่ระบุว่า โขนเป็นมรดกภูมิปัญญาที่เชื่อมโยงกับพิธีกรรมและอัตลักษณ์ของชาติ ซึ่งทั้งหมดนี้สะท้อนตรงกันกับการที่งานวิจัยสามารถจัดเก็บและสร้างฐานข้อมูลเชิงระบบที่ครอบคลุมทั้งศิลปะการแสดง ความเชื่อ และโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับหัตถ์ไทยในพระนครศรีอยุธยาได้อย่างเป็นรูปธรรม

2. ผลการพัฒนากลไกการขับเคลื่อนการจัดการทุนทางวัฒนธรรมการทำหัตถ์วิถีไทย ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า การดำเนินงานมีลักษณะเป็นการบูรณาการเครือข่ายความร่วมมืออย่างกว้างขวาง ทั้งวัด โรงเรียน มหาวิทยาลัย หน่วยงานภาครัฐ ภาคชุมชน ตลอดจนประชาคมวัฒนธรรม ซึ่งเข้ามามีบทบาทในการกำหนดทิศทางและร่วมผลักดันกลไกการทำงานร่วมกัน การระดมความคิดเห็นได้ข้อเสนอที่หลากหลาย อาทิ การพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอนเกี่ยวกับหัตถ์วิถีในทุกระดับชั้น การสร้างผลิตภัณฑ์หัตถ์วิถีขนาดเล็กเพื่อจำหน่ายเป็นของที่ระลึก การบูรณาการเข้ากับเทศกาลประจำปีของจังหวัดและการใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อปรับปรุงวัสดุให้หัตถ์วิถีมีน้ำหนักเบาและเหมาะสมต่อการแสดง

การมีส่วนร่วมของประชาคมวัฒนธรรมดังกล่าว ทำให้กลไกที่เกิดขึ้นมิได้เป็นเพียงกิจกรรมเชิงอนุรักษ์ แต่ยังขยายผลไปสู่การสร้างมูลค่าเพิ่มทั้งในด้านเศรษฐกิจ การศึกษา และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม กลไกที่เกิดขึ้นประสบความสำเร็จเพราะมีการระดมความคิดเห็นอย่างกว้างขวางจากผู้เกี่ยวข้องที่มีความรู้และประสบการณ์ตรง เช่น พระสงฆ์ผู้เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ครูช่างผู้สืบทอดภูมิปัญญา นักวิชาการ นักจัดการทางวัฒนธรรมและผู้ประกอบการทางวัฒนธรรม ที่เข้ามามีบทบาททั้งในเชิงวิชาการและการปฏิบัติจริง ตลอดจนหน่วยงานราชการและเอกชนที่ให้การสนับสนุนด้านนโยบายและทรัพยากร ทำให้เกิดแผนความร่วมมือที่เป็นรูปธรรมและต่อเนื่อง อีกทั้งยังสะท้อนถึงพลังทางสังคมที่ร่วมกันขับเคลื่อนทุนวัฒนธรรมสู่การใช้ประโยชน์ในหลายมิติ ทั้งนี้ ผลวิจัยดังกล่าวสอดคล้องกับงานของสายหยุด อุไรสกุล และคณะ (2554) ที่ชี้ว่า การสร้างอัตลักษณ์และการอนุรักษ์มรดกท้องถิ่นต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชน งานของกรมศิลปากร (2545) ที่ระบุว่าศิลปะการทำหัตถ์วิถีต้องอาศัยความร่วมมือแรงร่วมใจระหว่างครูช่างและสถาบันศาสนา และงานของกรมศิลปากร (2562) ที่ชี้ว่า โขนในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมจะสามารถดำรงอยู่ได้ต่อเมื่อมีการสร้างกลไกการถ่ายทอดและเผยแพร่ในระดับชุมชนและสังคมส่วนรวม งานวิจัยนี้จึงสะท้อนถึงความสำคัญของกลไกความร่วมมือเชิงเครือข่ายที่มีประชาคมวัฒนธรรม นักจัดการทางวัฒนธรรม และผู้ประกอบการทางวัฒนธรรมเป็นกำลังหลักในการธำรงรักษาทุนวัฒนธรรมให้ยั่งยืน

3. ผลการสร้างและพัฒนาผู้นำทางวัฒนธรรม ผู้ประกอบการทางวัฒนธรรมและวิสาหกิจวัฒนธรรม พบว่า การดำเนินงานวิจัยสามารถจัดกิจกรรมการอบรมและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทำให้เกิดการพัฒนาศักยภาพของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับศิลปะการทำหัตถ์วิถี ทั้งในมิติการสืบทอดภูมิปัญญาเชิงช่างฝีมือ และการพัฒนาแนวคิดเชิงธุรกิจวัฒนธรรม ผลที่ได้

ปรากฏเป็นผลิตภัณฑ์เชิงสร้างสรรค์กว่า 19 รายการ ซึ่งเกิดจากการบูรณาการความรู้ด้านศิลปะ ประเพณี และเทคโนโลยีสมัยใหม่ กระบวนการดังกล่าวช่วยให้เกิดนวัตกรรมการทางวัฒนธรรมและผู้ประกอบการทางวัฒนธรรมที่มีทักษะทั้งด้านการสร้างคุณค่าเชิงวัฒนธรรมและการสร้างรายได้ โดยยังคงยึดโยงอยู่กับรอบคอบคิดเชิงพระพุทธศาสนา เช่น สัมมาอาชีวะ และอปฺปหานิยธรรม ที่เน้นความพอดี ความร่วมมือ และการเติบโตอย่างมีจริยธรรม

การพัฒนาผู้นำทางวัฒนธรรมและผู้ประกอบการทางวัฒนธรรมดังกล่าวประสบความสำเร็จเพราะอาศัยการสนับสนุนของประชาคมวัฒนธรรม ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับสถาบัน ซึ่งช่วยสร้างเครือข่ายความร่วมมือให้เข้มแข็ง ตัวอย่างเช่น การมีส่วนร่วมของชุมชนวัด โรงเรียน มหาวิทยาลัย และหน่วยงานท้องถิ่น ที่ร่วมกันออกแบบกิจกรรมและผลิตภัณฑ์ ส่งผลให้การพัฒนามิได้จำกัดอยู่เฉพาะการอนุรักษ์เชิงศิลปะ แต่ยังขยายไปสู่การสร้างอาชีพและวิสาหกิจวัฒนธรรมที่มีความยั่งยืน ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับงานของกรมศิลปากร (2545) ที่ชี้ว่า การทำหัตถ์เป็นงานศิลปะที่ต้องอาศัยทั้งระเบียบแบบแผนและความศรัทธา งานของสายหยุด อุไรสกุล และคณะ (2554) ที่ย้ำว่า การสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่นจำเป็นต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชน และงานของกรมศิลปากร (2562) ที่อธิบายว่า โขนในฐานะมรดกภูมิปัญญาจะดำรงอยู่ได้ด้วยการพัฒนาและส่งต่อผ่านเครือข่ายสังคม ดังนั้น การสร้างนวัตกรรมการทางวัฒนธรรมและผู้ประกอบการทางวัฒนธรรมจึงเป็นเครื่องยืนยันถึงพลังของประชาคมวัฒนธรรม ที่สามารถขับเคลื่อนทุนวัฒนธรรมให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมร่วมสมัย

4. ผลการสร้างและประเมินนิเวศวัฒนธรรมการทำหัตถ์โขนวิถีไทย พบว่า งานวิจัยสามารถบูรณาการทุนทางศิลปะ ประเพณี และการศึกษาเข้ากับวิถีชีวิตชุมชนอย่างมีระบบ โดยเน้นการจัดเทศกาล การแสดงโขน และกิจกรรมการเรียนรู้ที่ทำให้ชุมชนเกิดการตระหนักรู้และภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ท้องถิ่น การมีส่วนร่วมของประชาคมวัฒนธรรมวัด โรงเรียน หน่วยงานภาครัฐ และสถาบันการศึกษา ส่งผลให้เกิดพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่มีใช้เพียงการอนุรักษ์ แต่ยังเป็น “ระบบนิเวศ” ที่ผู้คนในท้องถิ่นสามารถเข้ามามีบทบาทในการสืบทอดองค์ความรู้และสร้างประสบการณ์ตรงได้อย่างแท้จริง ผลการดำเนินงานนี้สะท้อนให้เห็นว่าการสร้างนิเวศวัฒนธรรมมิได้จำกัดอยู่ที่การแสดงศิลปะ แต่ยังครอบคลุมถึงกระบวนการสร้างสำนึกท้องถิ่น และการพัฒนาความเข้าใจเชิงคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรม ความสำเร็จดังกล่าวเกิดขึ้นเพราะการบูรณาการความร่วมมือจากหลายภาคส่วน ทั้งพระสงฆ์ นักวิชาการ นักจัดการทางวัฒนธรรม และผู้ประกอบการทางวัฒนธรรม

ที่มีบทบาทในเชิงออกแบบกิจกรรม ถ่ายทอดองค์ความรู้ และสร้างคุณค่าเพิ่มเชิงเศรษฐกิจและการศึกษา ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับงานของวีระศักดิ์ แสนสะอาด (2565) ที่ชี้ว่าการพัฒนาเชิงโบราณคดีในอยุธยาจำเป็นต้องใช้การทำงานแบบสหวิทยาการและบูรณาการกับชุมชน ใกล้เคียงกับข้อค้นพบของกิตติ โล่ห์เพชรรัตน์ (2557) ที่เสนอว่า การจัดการชุมชนในพื้นที่มรดกโลกต้องกลมกลืนกับบรรยากาศทางวัฒนธรรมโดยรอบ และยังสัมพันธ์กับงานของอุดม เขยกิจวงศ์ (2549) ที่อธิบายว่าอยุธยาเป็น “อู่อารยธรรมไทย” ที่มีคุณค่าทั้งด้านสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม งานวิจัยนี้จึงแสดงให้เห็นว่า การสร้างนิเวศวัฒนธรรมการทำหัวโขนมีลักษณะสอดคล้องกับแนวโน้มการจัดการมรดกโลก โดยประชาคมวัฒนธรรม นักจัดการทางวัฒนธรรม และผู้ประกอบการทางวัฒนธรรมทำหน้าที่เป็นพลังหลักในการเชื่อมโยงทุนวัฒนธรรมกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมร่วมสมัย

องค์ความรู้จากการวิจัย

ภาพที่ 1 องค์ความรู้จากการวิจัย

องค์ความรู้จากการวิจัย สามารถอธิบายวิธีจัดการทุนวัฒนธรรมโนให้ยั่งยืนด้วยวงจร Discover Define Design Deliver Diffuse บนฐานคุณค่าพุทธ (อปริทานิยธรรม สัมมาอาชีวะ

ธัมมวิจยะ-โยนิโสมนสิการ และไตรสิกขา) โมเดลชื่อว่า “ทุน” ของโชนมีทั้งจับต้องได้และจับต้องไม่ได้ และการขับเคลื่อนให้เกิดผลต้องพึ่ง 4C คือ ชุมชน/วัด/โรงเรียน (Community) กลไกเครือข่าย (Co-mechanism) สมรรถนะผู้นำผู้ประกอบการ ผู้สืบทอด (Capability) และเนื้อหา/หลักสูตร/สินค้า-บริการ (Content) ขณะเดียวกัน ผลลัพธ์ต้องติดตามด้วย 4I ได้แก่ รายได้ชุมชน (Income) ข้อมูลการเรียนรู้ (Insight) สำนึกท้องถิ่น (Identity) และอิทธิพลเชิงวัฒนธรรมหรือ Soft Power (Influence) ข้อค้นพบเชิงระบบ คือ 1. การทำแผนที่ทุนและยืนยันข้อมูลแบบมีส่วนร่วม คือ จุดตั้งต้นที่ทำให้ “เห็นทั้งระบบ” 2. กลไกคณะกรรมการและเป้าหมายร่วม (OKR/Co-plan) ทำให้หลายภาคีขับเคลื่อนได้จริง 3. การออกแบบร่วมสร้างให้เกิดหลักสูตรและต้นแบบสินค้าบริการที่ตอบโจทย์ตลาดโดยไม่หลุดกรอบคุณค่า 4. การทดลองใช้ผ่านแหล่งเรียนรู้/เทศกาล คือ สนามพิสูจน์และเก็บข้อมูลจริง และ 5. การสื่อสารและเชื่อมตลาด คือ คานงัดให้ขยายผล และทั้งหมดต้องหมุนด้วย “วงจรข้อมูล” เพื่อนำบทเรียนกลับไปปรับรอบถัดไป โมเดลนี้ให้ “สูตรปฏิบัติ” ที่ถ่ายทอดได้ เริ่มจากรู้ทุน ตั้งกลไกและเป้าหมาย ออกแบบร่วม ทดลองจริง ขยายผลบนฐานข้อมูล จนนิเวศวัฒนธรรมเข้มแข็ง เศรษฐกิจชุมชนเติบโตและอัตลักษณ์ถูกสื่อสารเป็นพลังละมุนอย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. กระทรวงวัฒนธรรม ควรกำหนดนโยบายเชิงยุทธศาสตร์สร้าง “ประชาคมวัฒนธรรมระดับจังหวัด” โดยใช้วัดสำคัญ เช่น วัดท่าการ้อง เป็นศูนย์กลางถ่ายทอดความรู้และการจัดการโชน หัวโชนอย่างต่อเนื่อง
2. หน่วยงานท้องถิ่น (อบจ./อบต.) ควรบรรจุการแสดงโชนและหัวโชนในเทศกาลประจำปี เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจชุมชน
3. มหาวิทยาลัยและสถาบันการศึกษา ควรพัฒนาหลักสูตรและรายวิชาที่เกี่ยวข้องกับการทำหัวโชนและศิลปะโชน โดยเน้นการเรียนรู้เชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างนักจัดการทางวัฒนธรรมรุ่นใหม่

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

1. วัดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ควรจัดตั้ง “อาคารเรียนรู้หัวโชน” เป็นศูนย์กลางถ่ายทอดองค์ความรู้และการสาธิตการทำหัวโชนแก่เยาวชนและนักท่องเที่ยว

2. ครูช่างและผู้สืบทอดภูมิปัญญา ควรจัดอบรมเชิงปฏิบัติการประจำปีเพื่อถ่ายทอดทักษะและสร้างผู้ประกอบการทางวัฒนธรรมรุ่นใหม่ในชุมชน

3. โรงเรียนและมหาวิทยาลัย ควรบูรณาการกิจกรรมหัวโขนในหลักสูตร เช่น ชมรม การแข่งขันออกแบบ และการแสดง เพื่อปลูกฝังความภาคภูมิใจและสร้างผู้นำทางวัฒนธรรมเยาวชน

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรพัฒนากลไกความร่วมมือระหว่างวัด โรงเรียน มหาวิทยาลัย หน่วยงานรัฐ และชุมชน ให้เป็นประชาคมวัฒนธรรมที่มีบทบาทต่อการอนุรักษ์และสืบทอดศิลปะหัวโขนอย่างต่อเนื่อง

2. ควรสนับสนุนทุนและองค์ความรู้แก่ผู้ประกอบการทางวัฒนธรรม เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์หัวโขนร่วมสมัยและสร้างช่องทางการตลาดที่เชื่อมโยงกับเศรษฐกิจสร้างสรรค์

3. ควรส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีดิจิทัล เช่น ฐานข้อมูลออนไลน์ (Cultural Mapping) และ AR/VR เพื่อถ่ายทอดประสบการณ์และสร้างคุณค่าใหม่ให้กับศิลปะหัวโขน

4. ควรศึกษาการพัฒนาวัสดุและเทคนิคใหม่ในการทำหัวโขน เพื่อรองรับการอนุรักษ์และการแสดงร่วมสมัย

5. ควรศึกษากระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้จากครูช่างและประชาคมวัฒนธรรมสู่เยาวชนและผู้สนใจ เพื่อให้เกิดการสืบทอดอย่างเป็นระบบ

6. ควรศึกษานวัตกรรมผลิตภัณฑ์เชิงวัฒนธรรมที่ต่อยอดจากหัวโขน เพื่อเชื่อมโยงกับการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์และเศรษฐกิจชุมชน

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. (2545). *ความรู้ทั่วไปงานช่างศิลป์ไทย*. กรุงเทพฯ: ศรีเอทีฟ คอร์เนอร์.

_____. (2562). *โขน อัจฉริยะลักษณ์แห่งนาฏศิลป์ไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์.

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (2565). *มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม*. สืบค้น 9 ตุลาคม 2567, จาก <https://ich-thailand.org/>

กิตติ โลห์เพชรัตน์. (2557). *มรดกอยุธยา*. กรุงเทพฯ: ก้าวแรก.

โครงการอมสินยุวพัฒน์รักษ์ถิ่น. (2566). *แผนการดำเนินงานโครงการอมสินยุวพัฒน์รักษ์ถิ่น*. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- พุทธชาติ แผนสมบุญ และคณะ. (2566). *อาวูโสฟรีแลนด์: การเสริมสร้างระบบและกลไกส่งเสริมอาชีพอิสระของผู้สูงอายุ ตำบลบ้ำป้อม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ระยะที่ 2* (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ.
- วีระศักดิ์ แสนสะอาด. (2565). 30 ปี มรดกโลก นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา กับการดำเนินงานโบราณคดี. *วารสารวิชาการอยุธยาศึกษา*, 14(2), 44-57.
- ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพระหว่างประเทศ (องค์การมหาชน). (2567). *หัวโขน*. สืบค้น 20 มีนาคม 2568, จาก <https://shorturl.asia/BFSpO>
- สายหยุด อุไรสกุล และคณะ. (2554). การศึกษาอัตลักษณ์และภาพลักษณ์ของนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาในฐานะมรดกโลก. ใน การประชุมวิชาการประจำปี 2554, “การพัฒนามาตขนาดชนบทไทย : ฐานรากที่มั่นคงเพื่อการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืน” 27-29 มกราคม 2554. (น.184-188). ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- อุดม เขยกิจวงศ์. (2549). *มรดกไทย มรดกโลก*. กรุงเทพฯ: ภูมิปัญญา.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for The Sociology of Education*. (pp. 241 – 258). Westport, CT: Greenwood.
- Nye, J. S. Jr. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: PublicAffairs.